

УДК 321.02: 323.326

Особливості післякризового етапу розвитку українських фінансово-політичних груп

Сергій Телешун,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політичної аналітики
та прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України

Ігор Рейтерович,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичної аналітики
та прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України

У статті проаналізовано специфіку функціонування українських фінансово-політичних груп на сучасному етапі та окреслено можливі шляхи їх розвитку в контексті трансформації вітчизняної політико-економічної системи.

Ключові слова: фінансово-політичні групи, великий бізнес, корпоративна демократія, трансформація.

The specific of Ukrainian financial political groups functioning within the modern period is analysed in the article. The ways of their development in the context of the transformation of national political and economic system are defined.

Keywords: financial political groups, big business, corporate democracy, transformation.

Конкуренція між фінансово-політичними групами в Україні є одним з найважливіших чинників відтворення влади. Попри те, що надмірне загострення боротьби між різними групами часто призводило до взаємного

ослаблення та, як наслідок, зміцнення виконавчої вертикалі, ця вертикаль за роки незалежності не змогла знайти собі іншої стабільної опори, ніж у фінансово-політичних групах. Відповідно, формування нової владної команди в Україні, а також наслідки світової фінансово-економічної кризи, до якої додалася вітчизняна управлінська криза, в черговий раз актуалізували питання взаємовідносин у трикутнику „влада – фінансово-політичні групи – суспільство”, особливо коли врахувати те, що фінансово-політичні групи, з одного боку, зацікавлені у легалізації своєї діяльності, а з іншого – намагаються максимально обмежити контроль своєї діяльності з боку органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

Актуальність зазначеної тематики підтверджується численними дослідженнями зарубіжних вчених стосовно проблем формування та політичного виміру діяльності фінансово-промислових груп у державах перехідного типу. Йдеться, зокрема, про праці А. Бруста, А. Круассан, І. Кузес, А. Ослунда, Д. Старка, Д. Хеллмана, С. Холмса, А. Шайо, Л. Шеллі. На теренах колишнього СРСР причини створення фінансово-промислових груп, особливості їх трансформації у фінансово-політичні угруповання, ступінь впливу на прийняття загальнодержавних рішень розглядаються у працях М. Афанасьєва, І. Беляєвої, О. Гаман-Голутвіної, А. Зудіна, О. Криштановської, Н. Лапіної, Б. Немцова, Я. Паппе, С. Перегудова, А. Соловійова, М. Урнова, Г. Явлінського, О. Яковлева.

Проблемні аспекти функціонування фінансово-політичних груп в Україні, визначення їх характерних рис, ступеня впливу на політичні та соціально-економічні процеси, забезпечення політико-правового статусу знайшли відображення у працях Л. Верховодової, А. Гальчинського, В. Двойних, В. Дементьєва, О. Дергачова, О. Долженкова, А. Колодій, О. Куценко, О. Лісничука, О. Пасхавера, Ю. Пахомова, О. Полішкаррової, В. Сіденка, І. Стулової, Л. Супліна, О. Сушка.

Разом з тим, малодослідженими залишаються механізми впливу фінансово-політичних груп на керованість політичними і соціально-економічними процесами в державах перехідного типу та аналіз нових тенденцій взаємовідносин у трикутнику „влада – фінансово-політичні групи – суспільство” в контексті посткризового розвитку країни тощо.

Мета статті

В процесі аналізу автори ставлять за основну мету з'ясувати особливості функціонування українських фінансово-політичних груп на сучасному етапі, а також визначити шляхи їх розвитку в контексті трансформації вітчизняної політико-економічної системи.

Матеріали дослідження

На сьогодні Україна, попри певні досягнення в соціально-економічній сфері на початку ХХІ століття, ще не вийшла з категорії „транзитної

держави". Виконане у 2008 – 2010 роках дослідження вченими кафедри політичної аналітики та прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України свідчить, що фінансово-економічна структура країни сформована на 78 % (згідно із загальноприйнятими у світі показниками). За рівнем соціальної та політичної інфраструктури Україна відстає набагато суттєвіше. І цей контекст впливає на особливості функціонування основних вітчизняних фінансово-політичних груп. Великий бізнес становить собою суміш ринкових механізмів і державної влади, що використовується для монополізації та одержання прибутків зі свого привілейованого становища – так званої ренти. В цілому фінансово-політичні групи беруть активну участь у загальнодержавних процесах, активно лобюють прийняття необхідних для них рішень (соціально-економічних і політичних) на рівні виконавчої та законодавчої влади. Фактично всі вони мають свої партійні надбудови з парламентським представництвом у вигляді фракцій або депутатських груп, тією чи іншою мірою контролюють парламентські комітети, міністерства тощо.

Формування нової вертикалі влади не змінило, по суті, структури вітчизняного політико-економічного простору. Проблема інтеграції фінансово-політичних груп у владу залишається невирішеною, трансформації взаємовідносин (у напрямі відходу від прямого втручання в соціально-економічні процеси, кулуарного лобювання інтересів, посилення соціальної відповідальності, зменшення рівня тіньової економіки) не відбулося. Частка великого капіталу й надалі залишається вкрай високою та визначає, відповідно, основні вектори розвитку країни. Наприклад, у рейтингу найбільш впливових людей України, який традиційно формує журнал „Корреспондент”, покладаючись на думку 16 провідних експертів у галузі політології, економіки та культури, 42 особи з 100 є бізнесменами та одночасно входять до рейтингу журналу „Золота сотня – 100 найбагатших українців”. Їх сумарний капітал дорівнює 49,9 млрд. доларів США – фактично річний бюджет країни [1, с. 4]. При цьому після світової економічної кризи значна частина вітчизняних фінансово-політичних груп як регіонального, так і загальнонаціонального масштабу в значній мірі почала орієнтуватися, передусім, на державний бюджет, беручи участь у державних програмах (у тому числі й пов'язаних з ЄВРО-2012), а також активізувавши додаткові легальні та напівлегальні механізми отримання коштів (пільги, ПДВ тощо).

Разом з тим, відбулися деякі зміни в інституційній площині функціонування фінансово-політичних груп. Зокрема, у вересні 2010 року Верховна Рада України визнала таким, що втратив чинність, Закон України „Про промислово-фінансові групи в Україні” та внесла відповідні зміни до Господарського кодексу України і Закону України „Про банки і банківську діяльність”. Зазначалося, що чинність ухваленого ще 1996 року закону є не доцільним як з юридичної, так і з економічної точки зору. Зокрема, відповідно до Господарського кодексу України (стаття

125), промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання. Тобто ці групи є лише економічною формою взаємодії відповідних фінансових та промислових залежних організацій і їх головного підприємства. До того ж, брак державної підтримки діяльності таких груп, а саме державні гарантії для залучення іноземного капіталу, надання інвестиційних кредитів чи іншої фінансової підтримки для реалізації проектів ставить під сумнів економічну доцільність їх створення, особливо у період фінансово-економічної кризи [2].

Однак протягом своєї історії великий капітал в Україні не використовував форму офіційних фінансово-промислових груп. Серед основних причин слід назвати недосконале законодавство, яке не лише не стимулювало, а й в окремих випадках виступало прямою перешкодою для формування таких структур. У приватному секторі функціонують структури, подібні до фінансово-промислових груп, які мають ознаки, що дають підстави класифікувати їх саме як фінансово-промислові групи. Вони, зокрема, проводять єдину стратегію розвитку, мають чіткі межі постійного контролю на основі корпоративних або інших прав, стратегічний і фінансовий центр, що контролює діяльність групи, спрямовує її розвиток і забезпечує інвестиціями тощо.

В цілому сьогодні великий бізнес існує у новій системі координат, специфіку якої визначають два основні фактори. Йдеться, по-перше, про наслідки світової фінансово-економічної кризи, що спричинили реструктуризацію вітчизняної економіки, посилення процесів злиття і поглинання, експансію російського капіталу. До цього додається стійка тенденція до перерозподілу економічних функцій у світовому масштабі, за якого протистояти новим глобалізаційним викликам здатні лише групи, що інтегруються в новий економічний порядок. По-друге, важливим чинником стали президентські вибори та формування нової владної вертикалі.

Для того, щоб відповісти на запитання, чи спроможна нова влада побудувати ефективну (передусім, з точки зору громадян) вертикаль в країні, необхідно визначитися, яка група суспільства стане опорою цієї вертикалі. На нашу думку, сьогодні такою групою може бути лише великий бізнес, який перебуває на останньому етапі свого розвитку – етапі легалізації та норматизації. Легалізація передбачає, передусім, законодавчо закріплену неможливість перерозподілу власності (наприклад, шляхом реприватизації), а також максимальне обмеження рейдерських акцій. У свою чергу, головна мета норматизації – створення загальних „правил гри”, імплементованих в систему законодавства на всіх рівнях. Окремим напрямом етапу норматизації має стати прийняття закону про лобізм, що дозволить фінансово-політичним групам, не втрачаючи впливу на вироблення основ внутрішньої і зовнішньої політики, скоротити безпосередню політичну діяльність, яка є доволі витратною і не

завжди приносить очікувані дивіденди (особливо для груп, які не входять до кола найбільш наближених до влади).

Разом з тим, якою буде модель взаємовідносин влади і великого бізнесу від нового Президента України В. Януковича, наразі незрозуміло. Так, Президент України Л. Кучма сформував „арбітражну модель” зрощення виконавчої влади з різними групами впливу, встановивши контроль над найбільшими джерелами стягування ренти – приватизацією та посередницькими операціями з енергоносіями. Проте при цьому він не віддавав явної переваги жодній фінансово-політичній групі. Для нього неприпустимим було як формування єдиного фронту фінансово-політичних груп, так і надмірне посилення однієї з них. Саме тому основний принцип відносин Президента Л. Кучми та фінансово-політичних груп можна охарактеризувати як „систему стримувань і противаг”.

За часів Президента В. Ющенка нової концепції взаємовідносин влади і великого капіталу розроблено не було. Йдеться не лише про теоретичні аспекти проблеми, а й про її політико-правове забезпечення, а саме брак правових актів, які б регулювали поведінку основних суб'єктів взаємовідносин – представників влади і великого капіталу – у нових умовах. В. Ющенко лише вибудував контури „хаотично-демократичної моделі”, характерною особливістю якої було те, що не існувало нових єдиних правил гри на політико-економічному полі, а глава держави зосереджувався винятково на функціях зовнішнього лобіста інтересів вітчизняних фінансово-політичних груп. В результаті це призвело до загострення корпоративних війн, а також посилило вплив зовнішнього стосовно України капіталу (передусім, російського). Період, що розпочався 2007 року (парламентські вибори), можна охарактеризувати як початок відкритої конкурентної боротьби основних фінансово-промислових груп за політичну владу. Конкуренція між групами впливу відбувалася на рівні публічної політики – через політичні партії та засоби масової інформації. Деякі дослідники ще 2005 року ідентифікували цю особливість як „конкурентний авторитаризм” [3]; актуальності це твердження не втратило й сьогодні.

У моделі взаємовідносин у трикутнику „влада – фінансово-політичні групи – суспільство”, яку формує нова владна команда, є як елементи моделі Л. Кучми, так і елементи моделі В. Ющенка. Характерною ж особливістю моделі Президента В. Януковича, принаймні на нинішньому етапі, є надання преференцій окремим фінансово-політичним групам. Влада поступово корпоратизується, формуючи модель, при якій у більшості сфер домінують від трьох до шести фінансово-політичних груп (йдеться переважно про Донецьку фінансово-політичну групу, яка поділяється, у свою чергу, на три підгрупи, Дніпропетровську групу, групу „Росукренерго”, яка активно трансформується, частково Харківську групу), які мають доступ до основних фінансових, адміністративних та

інших ресурсів, контролюючи базові процеси, що відбуваються в країні, визначаючи політичний курс держави.

Показово, що перший етап адміністративної реформи фактично підтвердив такий розподіл, адже на рівні Кабінету Міністрів сформовано три суперпотужні міністерства, підконтрольні вищезазначеним фінансово-політичним групам. В результаті формується своєрідна ієрархія нової, корпоративної демократії, яка зав'язана на рівнях взаємовідносин різних груп впливу. На сьогодні можна виокремити щонайменше сім рівнів (у напрямі зростання): особистісний => особистісно-бізнесовий => регіональний => громадсько-організаційний => партійний => загальнонаціональний => глобально-бізнесовий. Останній рівень вкрай важливий для вітчизняних фінансово-політичних груп, адже кінцевою метою їх розвитку є вихід на новітні технології бізнесу і сфери послуг з подальшою інтеграцією в європейський та світовий економічний простір. У зв'язку з цим можна говорити про певну „американізацію” українських груп, яка відбувається за багатьма напрямками: починаючи від формування американської моделі взаємовідносин великого бізнесу та влади в Україні (на даному етапі – на рівні першої половини ХХ століття) та закінчуючи посиленням співпраці з США на формальному і неформальному рівнях (йдеться, зокрема, про вихід вітчизняних груп на ринок США, отримання американських кредитів та допомоги американських консультантів).

Таким чином, Президента В. Януковича навряд чи можна назвати послідовником Л. Кучми у питаннях взаємовідносин влади і великого капіталу. Передусім це пов'язано з тим, що перед Л. Кучмою стояли завдання, по-перше, сформувати великий національний капітал в країні як опору національної економіки та політичної системи, по-друге, визначити концептуальні правила гри на політико-економічному полі. Завдання В. Януковича як глави держави – трансформація великої промисловості (і, відповідно, у певній мірі трансформація великого бізнесу) у промисловість, здатну адекватно реагувати на прояви світових фінансово-економічних криз та її подальша інфільтрація у політико-економічний простір з паралельним формуванням середнього класу в Україні. Якщо при Л. Кучмі відбувалася концентрація фінансових та виробничих ресурсів у руках небагатьох власників, що дозволило пережити країні складний перехідний період та, певною мірою, зберегти свою незалежність, то для В. Януковича одним з найактуальніших питань залишається питання легалізації відповідної концентрації ресурсів. Проте, на нашу думку, однієї цієї легалізації недостатньо. Для утримання влади необхідно обов'язково створити своєрідний базис з середнього класу, який буде зобов'язаний своїм утворенням та розвитком саме новому Президентові України. Як би парадоксально це не звучало, цей новітній середній клас може бути створений на основі великої промисловості та, у значній мірі, обслуговуватиме її потреби. Зазначимо, що під середнім класом маємо на увазі не стільки бізнесменів середньої руки, скільки державних

службовців, лікарів, вчителів тощо. При цьому варіант із забезпеченням мінімального рівня життя (наприклад, як за часів СРСР) не пройде, що у повній мірі довела „помаранчева революція”. Таким чином, рівень життя в цілому в країні необхідно підвищувати, і в цьому зацікавлений великий бізнес (принаймні той, що планує працювати в структурі національної економіки та створювати у перспективі власні транснаціональні корпорації).

Паралельно з цим нагальним питанням для влади є питання скорочення структурних боргів та бюджетного дефіциту. Це безпосередньо відіб'ється на фінансово-політичних групах, які звикли жити за рахунок державного бюджету. Крім того, держава може спробувати частково забрати у великого бізнесу функції, які йому не притаманні, адже для влади наявність одного мегавласника в масштабах країни (до чого одночасно прагне кілька фінансово-політичних груп, наближених до влади) не вигідно. Виходячи з цього, у найближчий час слід очікувати активізації корпоративних війн – причому як між окремими групами впливу, так і між групами, що поступово будуть перетворюватися на політико-економічних аутсайдерів, і державою.

Що стосується взаємовідносин безпосередньо між фінансово-політичними групами, то основними факторами, які визначатимуть їх розвиток у найближчі два роки, є:

- перерозподіл обмежених ресурсів та боротьба за останні об'єкти державної власності;
- інфільтрація у нову владну вертикаль (передусім на рівні виконавчої влади);
- посилення експансії російського великого капіталу (за відповідної підтримки російської влади);
- поступовий перехід від галузевої до багаторівневої конкуренції (основою якої стане інформаційний продукт).

Внаслідок вищезазначених процесів частина фінансово-політичних груп буде намагатися максимально переорієнтувати свій бізнес на західні ринки, поступово перетворившись на транснаціональні корпорації (це, зокрема, компанії Р. Ахметова та В. Пінчука). Інша частина намагатиметься реалізувати інфраструктурні проекти в Україні, використовуючи власні ресурси і ресурси держави (наприклад, група О. Ярославського та група „Приват”). Не виключено, що деякі фінансово-політичні групи, які на сьогодні співпрацюють переважно з опозицією, взагалі припинять існування через поглинання їх більш потужними провладними корпораціями.

Висновки

В цілому на сьогодні фінансово-політичні групи інтегровані у владу та політичну систему загалом, але не інтегровані в суспільство (про що, зокрема, свідчить те, що у діяльності політичних партій, які є радше

політичними надбудовами фінансово-промислових груп, фактично не видно ідеологічної складової). Відповідно, нагальною проблемою для нової влади є необхідність вироблення максимально ефективної політики відносно національного промислово-фінансового капіталу та його безпосереднього впливу на процеси прийняття політичних рішень, а також закріплення цього рішення у політико-юридичній площині.

Література:

1. Топ 100 самых влиятельных людей Украины // Корреспондент. Спеціальний випуск. – 2010. – № 31 (419). – 98 с.
2. Втратив чинність закон про промислово-фінансові групи [Електронний ресурс] // УНІАН. – Електронні дані. – Дата доступу: 09.09.2010. – Режим доступу <http://www.unian.net/ukr/news/news-395127.html>.
3. Way L. Kuchma's Failed Authoritarianism / L. Way // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16, № 2. – P. 131 – 145.